

УДК 159.9

Денисов І.Г.

ПРОЦЕС ТА СКЛАДОВІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Постановка проблеми. Соціальна ситуація як умова розвитку і буття особистості у підлітковий період має принципові відмінності від ситуації розвитку в дитинстві та молодшому шкільному віці. В усіх

роботах з проблем психології підліткового віку так чи інакше визначається та роль, яку відіграють стосунки з однолітками і дорослими у формуванні соціальної ситуації розвитку підлітка. Проблеми соціального становлення пов'язані не стільки із зовнішніми обставинами, скільки із внутрішніми чинниками. Підліток продовжує жити в сім'ї, вчитися в школі, контактувати з однолітками, але сама соціальна ситуація трансформується в його свідомості у зовсім нові ціннісні орієнтації. Головна тенденція формування особистості підлітка полягає в тому, що переоцінюються відносини підлітка з сім'єю, однолітками і вчителями.

У стінах школи підліток проводить більшу частину свого часу. В школі створюються умови для розвитку особистості підлітка, в цьому віці виникають і нові мотиви навчання.

Підлітковий вік – це період становлення якісно нових взаємин з дорослими. Підлітки вже не погоджуються на характерні для дитини нерівноправні стосунки, як такі, що не відповідають їхнім уявленням про власну дорослість і самостійність.

Відчуття власної дорослості – одне з головних новоутворень підліткового віку. Саме це відчуття підштовхує підлітка до відповідності дорослим, тобто, зміни власної вікової ідентифікації. Підлітки намагаються відокремитися від своєї дитячості і залучитися до дорослого життя. Коли їх намагання не підтримуються дорослими, виникає певний протест, який має різноманітні форми прояву – невиконання розпоряджень дорослого, різні форми девіантних вчинків та вікова мімікрія: паління тютюну, вживання алкоголю, тощо. Все це форми боротьби підлітка за зміну існуючого типу взаємин з дорослими.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Варто підкреслити, що з позицій самого підлітка якісь вікові й особистісні особливості дозволяють вважати поведінку, що розглядається дорослими як девіантна, “нормальними” ігровими ситуаціями, що відбивають

прагнення до надзвичайних ситуацій, пригод, завоювання визнання, випробування кордонів дозволеного (Л.Б.Єрмолаєва-Томіна, В.С.Мухіна, К.Г.М'яло, Фельдштейн, Л.Б.Філонов). Пошукова активність підлітка служить розширенню меж індивідуального досвіду. Х. Ремшмідт відзначає, що в період дорослішання важко провести чітку межу між нормальною і патологічною поведінкою. Тому ми дотримуємося думки М.Ю.Кондратьєва, О.Б.Крушельницької, Н.І. Озерецького про те, що девіантом можна називати того підлітка, хто “не просто одноразово і випадково відхилився від поведінкової норми, а постійно демонструє девіантні форми поведінки”, що носить соціально-негативний характер .

Результати дослідження та їх обговорення. Нові форми взаємин поступово витісняють старі, але вони тривалий час співіснують, зумовлюючи конфлікти, взаємні непорозуміння та труднощі у спілкуванні дорослого з підлітками. Підліток претендує на нові права.

Дорослість – це, передусім, самостійність. Підліток прагне самостійності у вирішенні найрізноманітніших проблем: коли, де, з ким йому спілкуватися, коли вчити уроки, як одягатися та інше. Іноді це проявляється так гостро, ніби підліток взагалі не визнає авторитету дорослих і відмовився від слухняності у стосунках з ними, в принципі. Конфліктність при переході до нового типу взаємин виявляється там і тоді, коли зміни у розвитку особистості підлітка випереджують необхідні корективи стосунків з дорослим, коли ініціатором таких коректив виступає підліток, а дорослі з усіх сил тому опираються.

Характер спілкування з дорослими істотно впливає на особливості самооцінки підлітків. Так, лише у 8,3% підлітків, які могли довірливо спілкуватися з батьками, неадекватна самооцінка. При домінуванні регламентованого спілкування неадекватна самооцінка мала місце у 87,9% випадків [5].

Підлітки, в більшості випадків, прагнуть до довірливого нерегламентованого типу взаємовідносин з дорослими. Це створює сприятливі можливості для реалізації такої потреби спілкування як вирішення характерної для цього періоду проблеми пізнання самого себе, своїх можливостей та свого місця в житті. Переважання в реальності регламентованого типу взаємин перешкоджає розвитку потреби у спілкуванні з дорослими, що спонукає підлітків до пошуку відповідей питання, які виникають у колі однолітків [3].

Слід мати на увазі, що для підлітків важливо не просто бути разом з однолітками, вони прагнуть зайняти в їх середовищі те становище, яке б відповідало їхнім домаганням. Для одних це бажання бути лідером, для інших – користуватись авторитетом у якійсь справі, треті намагаються знайти близького друга, однак завжди це прагнення є провідним мотивом поведінки в цьому віці. Спілкування з однолітками дедалі більше виходить за межі шкільного життя і навчальної діяльності, захоплюючи нові інтереси, види діяльності, стосунки, виділяючись в окрему, самостійну і надзвичайно важливу для підлітка сферу життя. Спілкування з товаришами в цьому віці набуває такої цінності, що нерідко відсуває на другий план і навчання, і навіть стосунки з рідними. Так, серед причин зниження успішності та порушень поведінки, різних афективних переживань одне з головних місць займає невдоволеність підлітків своїми стосунками з однолітками, що часто не усвідомлюється ні дорослими, ні самими підлітками.

Отже, група однолітків відіграє особливу роль в процесі соціалізації підлітків, тому що відносини з партнером своєї і протилежної статі створюють прототип дорослих відносин, які реалізуються в соціальному, професійному і сексуальному житті. Група виконує центральну функцію в процесі становлення незалежності своїх членів, об'єднаних загальними турботами з визволення від батьківської влади,

пошуку статусу і статевої ідентифікації. Відносини з батьками у цей період часто настільки конфліктні, що підліток просто не здатен розділити з ними свої хвилювання. Група підлітків надає різноманітні можливості створення нових відносин з самим собою та з іншими, допомагає людині зрозуміти себе, своє значення, дозволяє пережити почуття ризику і спробувати сили в ситуації змагання [2].

У підлітковому віці в процесі формування цінностей, ідеалів, цілей, професійних і особистісних планів, особливого розвитку набуває складова частина особистості, її „Я”. Це організована система поглядів, установок і мотивів особистості, які обумовлюють її неповторність, незмінність та тотожність. В період дорослішання певної консолідації у структурі особистості досягають й інші її компоненти.

Ідентифікаційна поведінка та ідентичність розвиваються безперервно, починаючи з раннього дитинства і тривають протягом всього життя. Ідентифікація відбувається завжди в межах певних суспільних взаємин. Вона також пов’язана з конкретними людьми, які протягом певного періоду можуть служити “ідеалом”, “зразком”, “еталоном” для наслідування. Розвиток “Я” та ідентифікація виступають як взаємозалежні процеси, які доповнюють один одного.

Головною особливістю набуття особистісної ідентичності у підлітковому віці стає поглиблення вивчення самого себе. Відбувається це завдяки особистісній рефлексії. Вивчаючи свої особливості, розмірковуючи про самого себе у минулому, теперішньому і майбутньому, аналізуючи свої домагання у взаємовідносинах і діяльності, підліток реалізує свою потребу в самоідентифікації. Рефлексії на себе та інших відкривають підлітку глибини власної недосконалості. І він може потрапити в нелегке становище – в стан психологічної кризи.

Завдяки міжособистісній рефлексії підліток проходить важку

школу взаємної ідентифікації з однолітками, вперше оволодіваючи досвідом цілеспрямованого відокремлення. Загальна ідентифікація об'єднує підлітків у „Ми” і створює відчуття захищеності. До того ж, прагнення ідентифікуватися з собою і подібними породжує особливо ціннісну потребу в друзях. Взагалі, дружба у даному віці, як і спілкування, підвищує конформність у взаємовідносинах.

Проходження через власні душевні страждання і збагачення сфери своїх почуттів і думок у процесі набуття особистісної ідентичності надає підлітку можливості відстоювати своє право бути і вважатись особистістю.

Становлення самосвідомості в цей період визначає певне соціальне зростання по відношенню до визначення нової „внутрішньої позиції”, в основі якої лежить прагнення бути і відповідальним за себе, свої особистісні якості, свої погляди і здатність самотійно відстоювати власні переконання. Підліток сенситивний до свого духовного зростання, а тому він починає інтенсивно просуватися в розвитку всіх складових самосвідомості [5].

В процесі пошуків свого “Я”, набуття ідентичності, самоствердження, саморозвитку у підлітків на рівні самоусвідомлення формується система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів “Я” – “Я-концепції”. У перехідний період “Я-концепція” є динамічна психологічна величина, яка залежить від глобальних суспільних відносин та змін безпосереднього соціального оточення зокрема. Формування “Я-концепції” підлітка відрізняється від становлення “Я” та ідентичності. Вона розвивається під впливом первинного досвіду соціалізації в сім'ї. З віком в її становленні набувають значення позасімейні фактори: школа, однолітки, суспільство. “Я-концепція” – це результат взаємодії біологічних, психологічних і психосоціальних факторів в ході особистісного зростання людини. Перш за все, це основа почуття